

ҚАЗАҚСТАН
ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ
30 ЖЫЛ

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫН ІСКЕ
АСЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ
МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ»**

**Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**Международной научно-практической конференции
«ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО ПРАВА В
СВЕТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН»**

**COLLECTION OF MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
«PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL
LAW FROM THE VIEWPOINT OF IMPLEMENTATION OF LEGAL
POLICY OF REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»**

НУР-СУЛТАН - 2021

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА
L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY**

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ
САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ҚҰҚЫҚТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ДАМУ
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ»**

**Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ**

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**Международной научно-практической конференции
«ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНОГО
ПРАВА В СВЕТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»**

**COLLECTION OF MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
«PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE DEVELOPMENT OF
CRIMINAL LAW FROM THE VIEWPOINT OF
IMPLEMENTATION OF LEGAL POLICY OF REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN»**

УДК 343.2/.7 (574) (075.8)
ББК 67.408 (5Қаз) я73

Редакционная коллегия

Нурмагамбетов А.М. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского, трудового и экологического права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Сембекова Б.Р. – кандидат юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Тлепина Ш.В. – доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой международного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Галиакбарова Г.Г. – PhD, и.о. доцента кафедры гражданского, трудового и экологического права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Балгынтаев А.О. – PhD, заместитель декана по научной работе юридического факультета ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Мергембаева Н.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Қ18

«Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын іске асыру аясындағы қылмыстық құқықтың мәселелері мен дамыту перспективалары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның еңбектер жинағы = Сборник материалов международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития уголовного права в свете реализации правовой политики Республики Казахстан» = Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference «Problems and Prospects of the Development of Criminal Law from the Viewpoint of Implementation of Legal Policy of Republic of Kazakhstan». – Нұр-Сұлтан: «Булатов А.Ж.» жеке кәсіпкер, 2021. = Нур-Султан: ИП «Булатов А.Ж.», 2021. = Nur-Sultan: Imprenditore individuale «Bulatov A.Zh.», 2021. – 330 б. (с., р.)

ISBN 978-601-337-619-6

На международную научно-практическую конференцию представлены 60 научных статей, из них 47 статей – учеными, научными и практическими работниками и 13 статей – молодыми учеными.

На конференции наряду с казахстанскими учеными, приняли участие представители зарубежных государств, в том числе из Азербайджана, Белоруссии, Киргизии, Литвы, Польши, России, Швейцарии, Эстонии.

Научные доклады подготовлены в соответствии с темой конференции, посвящены вопросам развития и совершенствования уголовного и иных отраслей права, анализу законодательств Казахстана и некоторых зарубежных стран. Также в них исследованы актуальные вопросы и перспективы совершенствования правовых отношений в свете реализации правовой политики Республики Казахстан.

УДК 343.2/.7 (574) (075.8)
ББК 67.408 (5Қаз) я73

ISBN 978-601-337-619-6

Российской Федерации в связи с введением понятия уголовного проступка". [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Электронный фонд Консорциума «Кодекс» (<https://docs.cntd.ru/document/566004357?marker=6540IN>) – Дата доступа: 01.09.2021. - интернет источник.

5. Общая теория права. Курс лекций. Под редакцией Бабаева В.К.-Н.Новгород.-1993.-544 С.

6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник. 2-ое изд., перераб. и доп./ Под ред. д.ю.н., профессора Ревина В.П. –Алматы: ЖетіЖарғы, 2015. - 505 С.

7. Жакимова А.: «Проступок – ещё не преступление». [Электронный ресурс].- Режим доступа: ИС Параграф ([www http: /// online.zakon.kz.](http://www.online.zakon.kz)) – Дата доступа: 01.09.2021. - интернет источник.

8. Каржубаев С.С. К вопросу о соотношении понятий преступление, уголовный проступок, административное правонарушение. - Вестник института законодательства Республики Казахстан. - № 2(65)/2021.-С.94-101.

9. Марцев А.И. Избранные труды. - Омск, 2005. -С.195

10. Рахметов С.М. Проблемы отграничения уголовных проступков от административных правонарушений и преступлений. - Вестник института законодательства РК. -№4(45)/2016.-С.118-124

11. Онгарбаев Е.А. Теоретические проблемы квалификации преступлений по уголовному праву Республики Казахстан. Автореферат диссертации на соискание степени доктора наук [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Российская государственная библиотека (<https://search.rsl.ru/ru/record/01000273754>) – Дата доступа: 01.09.2021. - интернет источник.

12. Филипец О.Б. Категория «Уголовный проступок» в условиях реформирования уголовного законодательства Республики Казахстан. Вестник академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК. -№ 4. -2018.-С. 40-46

УДК 343.14

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ПРОЦЕСІНДЕГІ АДВОКАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫ МЕН ҚАҒИДАТТАРЫ

Муратханова Меруерт Бейсеновна

заң ғылымдарының кандидаты,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультеті «Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының»
доценті

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

E-mail: m.muratkhanova@yandex.ru

Экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және саяси өмірде барлық құқықтарға ие адамдардың құқықтары мен негізгі бостандықтарын барабар қамтамасыз ету қажеттілігі оларға тәуелсіз заңгерлер жүзеге асыратын заң көмегін пайдалануға тиімді мүмкіндік беруді талап етеді.

Қазақстан конституциялық деңгейде халықаралық-құқықтық шарттардың басымдығын (4-бап), сондай-ақ халықаралық құқық қағидастары мен нормаларын құрметтеуді (8-бап) жариялағанын ескере отырып, біздің мемлекеттің адам құқығы саласындағы саясаты адам құқықтарының қандай да бір аспектілерін реттейтін түрлі халықаралық шарттарға қосылу негізінде қалыптастырылады [1].

Айыпталушының қорғалу құқығы субъективті кешенді құқық бола отырып, оны демократиялық және құқықтық мемлекет деп тануға үміткер кез келген елдегі жеке адамның құқықтық мәртебесінің қажетті элементі болып табылады. Әлемдік қауымдастық адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын адамзат қорғауы тиіс жоғары құндылықпен мойындаудың маңыздылығын түсінді. Мәселен, 1948 жылғы 10 желтоқсандағы Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 10 немесе 11-баптарында кінәсіздік презумпциясымен бірге тәуелсіз және әділ сот арқылы ашық қаралуына құқығы көзделген.

1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтары туралы халықаралық пакті мәлімделген айыптауды қарау кезінде адам кепілдіктері арасында қорғаушы арқылы айыпталушының қорғалу құқығын іске асыру кепілдігін тұжырымдайды (14-бап).

Ресей бекіткен 1950 жылғы 4 қарашадағы Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабында былай делінген: "Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған әрбір айыпталушының кем дегенде мынадай құқықтары бар:...b) өз қорғауға дайындалу үшін жеткілікті уақыт пен мүмкіндік алуға; с) өзін өзі немесе өзі таңдаған қорғаушының өзі арқылы қорғауға немесе егер оның қорғаушының қызметіне ақы төлеу үшін жеткілікті қаражат болмаса, оған тағайындалған қорғаушының сот төрелігінің мүдделері талап еткенде тегін болуына құқығы бар". Осылайша, адвокаттық қызметтің халықаралық нормативтік-құқықтық базасы - кең және өзінің бағыты бойынша - гуманитарлық.

Бұл аспект әмбебап және өңірлік халықаралық-құқықтық құжаттарда эпигенез және даму үдерісінде юрисдикциялық сот ісін жүргізу тұрғысынан адам құқықтарына қатысты халықаралық-құқықтық нормалардың генезисінен бөлек қаралуы мүмкін емес.

1990 жылғы тамызда Нью-Йоркте жасалған қылмыстардың алдын алу жөніндегі БҰҰ сегізінші Конгресі қабылдаған «Адвокаттардың рөлі туралы негізгі ережелердің» 14-бабында «адвокаттар өз клиенттеріне сот төрелігін жүзеге асыру кезінде көмек көрсете отырып, ұлттық және халықаралық құқық танылатын адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын сақтауға қол жеткізуге тиіс және Заңға және танылған кәсіби стандарттар мен этикалық нормаларға сәйкес әрдайым еркін және табандылықпен әрекет етуге тиіс» делінген.

Бұл ережелер адам құқықтарына арналған халықаралық-құқықтық құжаттарды іске асыру, оларды қамтамасыз ету мақсатында қабылданды. Олар адвокаттардың гуманизм, зандылық, адамның табиғи құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуде алдыңғы қатарда тұрған кәсіпқойлар ретіндегі баға жетпес рөлін тағы да атап өтті. Осы құжаттың кіріспесі адамның құқықтары мен бостандықтары басым болып табылатын адвокаттың кәсіби қызметінде жалпы қабылданған стандарттарды бекітетін негізгі халықаралық-құқықтық нормалар мен қағидаттар жүйесі туралы ұсыным береді.

Атап айтқанда, оған енгізілді:

- Бүкіл әлем адамдарының заңдылық сақталатын жағдайлар жасауға құқығын растайтын және адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды кемсітусіз құрметтеуді құруда және қолдауда ынтымақтастыққа қол жеткізуді мақсаттардың бірі ретінде жариялайтын БҰҰ Жарғысы;

- Заң алдындағы теңдік қағидатын, кінәсіздік презумпциясын, тәуелсіз және әділ соттың істі бейтарап және ашық қарауына құқықты бекітетін Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, сондай-ақ жазаланатын әрекет жасады деп айыпталған кез келген адамды қорғау үшін қажетті барлық кепілдіктер;

- Жақында Қазақстан Республикасы ратификациялаған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің, кейіннен тыңдалу құқығын дереу жариялау және заңда көзделгендей құзыретті, тәуелсіз және әділ сот істерін әділ және ашық тыңдау құқығы;

- БҰҰ Жарғысына сәйкес мемлекеттердің адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына жалпы құрметтеуге ықпал ету міндеттерін еске салатын экономикалық, әлеуметтік және мәдени Адам құқықтары туралы халықаралық пакт;

- Ұсталған немесе түрмеге қамау жағдайында жүрген барлық адамдарды қорғауға арналған қағидаттар жиынтығы, әрбір ұсталған адамға көмек, адвокаттан кеңес алу құқығы және онымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі берілуге тиіс;

- Қамаудағыларды ұстаудың стандартты ең төменгі ережелері, атап айтқанда, заң көмегі мен құпиялылығы оны жүзеге асыру процесінде қамаудағы адамдар үшін кепілдік болуын ұсынады;

- Қылмыс және билікті асыра пайдалану құрбандары үшін әділет пен зиянды өтеуге әділ қатынасты жақсарту, қылмыс құрбандары үшін өтемақы және көмек көрсету үшін халықаралық және ұлттық деңгейлерде шаралар қабылдауды көздейтін негізгі әділет қағидаттары туралы Декларация.

Сонымен бірге жоғарыда көрсетілген нормативтік құжаттар әрбір адвокат өз қызметінде басшылыққа алуға тиіс қағидаттар мен стандарттардың шағын, ең жалпы бөлігін ғана көрсетеді. Бұл жүйеге жалпыадамзаттық және жалпы құқықтық құндылықтар ғана емес, сондай-ақ жеке заңгерлердің ғана емес, сондай-ақ олардың қауымдастықтарының, сондай-ақ халықаралық стандарттарды енгізуге белсене қатысуға тиіс үкіметтердің қызметін реттейтін мінез-құлықтың кәсіби нормалары, этикалық қағидалар және басқа да көптеген құндылықтар кіреді. Яғни бұл процестер халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарға қосылған мемлекеттегі демократияның даму перспективасына есептелген жаһандық ұзақ мерзімді сипатқа ие.

Біздің ойымызша, халықаралық-құқықтық құжатты теңестіру немесе ратификациялау фактілері ғалымдар мен практиктердің назарынан тыс қалмауы керек, өйткені бұл - өздерін өркениетті қауымдастықтар клубында көргісі келетін әрбір мемлекет ұмтылуға тиіс планка. Біз Еуропалық қоғамдастықтың құжаттарын, сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық комиссияның және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың жұмыс тәжірибесін ескеруге тиіспіз, оның үстіне Қазақстан Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымға төрағалық етуге ниет білдірген.

Адвокаттар өз міндетіне барлық жауапкершілікпен қарауға тиіс. Оларға сот процесінде тараптардың тепе-теңдігін ұстап тұруға және демек, барлық процестің жарыспалылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беріледі. Бұл жағдай адвокаттық қызметтегі қолданыстағы халықаралық стандарттар мен қағидаттарды егжей – тегжейлі зерделеу қажеттілігін тағы да растайды, олар бойынша тек заңдылық - қызметтің заңсыздығын ғана емес, сонымен қатар, демократия мен ізгілендіру саласындағы прогрестің жай-күйін растайтын жалпы жұрт таныған нормаларға сәйкес келеді.

Біздің ойымызша, адвокаттық қызметтің халықаралық-құқықтық қағидаттары мен стандарттарын бекітетін халықаралық-құқықтық құжаттардың арасында мыналар неғұрлым өзекті болып табылады: 1948 ж. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы; 1966 ж. Адамның азаматтық және саяси құқықтары туралы халықаралық тәжірибе; 1966 ж. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт; 1955 ж. Қамаудағыларды ұстаудың ең төменгі стандартты ережелері; 1985 ж. Қылмыс және билікті теріс пайдалану құрбандары үшін сот төрелігінің негізгі қағидаттары туралы декларация; 1979 ж. Құқықтық тәртіпті қолдау жөніндегі лауазымды адамдардың мінез-құлық Кодексі; 1985 ж. Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері (Пекин ережелері); 1990 ж. Бас бостандығынан айырылған кәмелетке толмағандарды қорғауға қатысты БҰҰ ережелері; 1985 ж. Сот органдарының тәуелсіздігіне қатысты негізгі қағидаттар; 1945 ж. Халықаралық Соттың Статуты (Рим Статуты); 1998 ж. Халықаралық қылмыстық соттың Статуты (Рим Статуты); 1990 ж. Заңгерлердің рөліне қатысты негізгі қағидаттар. Бұл құжаттардың кейбірін Қазақстан Республикасы ратификациялаған, бірақ бұл біздің зерттеуіміздің объектісі үшін аса маңызы жоқ.

Доктриналық қызығушылықтың кейбір еуропалық құжаттарын ескеру керек: Еуропа Кеңесінің Министрлер Комитетінің (МК) 1981 ж. сот төрелігіне қолжетімділікті жеңілдету жолдары туралы мүше мемлекеттерге ұсынған №R(81)7 ұсынысы; 1978 ж. Еуропа Кеңесінің Министрлер Кабинетінің құқықтық көмек және консультациялар туралы №(78)8 МК қарары; 1994 жылы Еуропа Кеңесінің Министрлер Кабинетінің №K(994)12 МК мүше мемлекеттерге судьялардың тәуелсіздігі, тиімділігі мен рөлі туралы ұсынысы; 1993 ж. Еуропа Кеңесінің №R КМ мүше-мемлекеттерге халықтың кедей топтары үшін заңға және әділеттілікке тиімді қол жетімділігі туралы ұсынысы; 2000 ж. Еуропа Кеңесінің адвокаттық қызметті жүзеге асыру бостандығы туралы К ұсынысы.

Бұл тізбе толық емес, өйткені заң көмегін көрсету құқығы адамның және азаматтың негізгі құқықтарының бірі болып табылады және тәуелсіз және әділ сот талқылауына құқығына кіреді [2].

Халықаралық құқық нормаларын имплементациялау процесі мемлекеттердің халықаралық қоғамдастыққа кірігуінің үрдістерін көрсетеді. Қазақстан осы процестерден тыс қалмауы тиіс. Халықаралық құқықтың ұлттық заңнамадағы рөлі мен орнын және оның

мемлекетішілік құқыққа әсерін неғұрлым нақты айқындау; конституциялық бақылауды, заң шығару және құқық қолдану қызметін жүзеге асырудағы халықаралық құқық қағидаттары мен нормаларының мәнін талдау; адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың әмбебап, өңірлік және ұлттық тетіктеріне қол сұғу нүктелерін айқындау қажет [1].

Халықаралық принциптер мен стандарттар заңнамаға ғана емес, сондай-ақ практикалық қызметке де сыни қарауға халықаралық және шетелдік тәжірибені ескере отырып, оларды реформалау жөніндегі шараларды ұсынуға мүмкіндік береді. Жоғары дамыған мемлекеттер таныған стандарттарды ұстануға талпынуда заң қоғамдастығы құқықтық санадағы және әлем заңгерлерінің құқық қолдану тәжірибесіндегі прогрессивті өзгерістердің авангардында бола отырып, тек қана жеңеді. Адвокаттардың кәсіби қызметінде халықаралық құқық нормалары, адам құқықтары саласындағы барлық халықаралық стандарттар мен қағидаттар міндетті түрде ескерілуі тиіс.

Адвокаттық қызметке жатқызу белгісі бойынша барлық стандарттар мен принциптерді жалпы және арнайы деп жіктеуге болады. Адам құқықтары, сот ісін жүргізу саласындағы нормативтерді жариялайтын қағидаттарды, стандарттарды жалпы, ал мазмұны бойынша тікелей адвокатураға, оның ұйымдастырылуы мен қызметіне жататындарды арнайы деп атауға болады.

Заң шығарушыларда да, құқық қолданушыларда да халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарды іске асыру және сақтау бағытында жетілдіру үшін әлі де көп мүмкіндіктер бар.

Халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарды талдау кезінде айыпталушының жеке басының жалпы құқықтық мәртебесін бекітетін, яғни айыпталушының қорғалу құқығын іске асыруды қамтамасыз ететін, адвокат кәсібінің стандарттарын айқындайтындардан шығу керек.

Мәселен, Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 5-бабының мәнінен қылмыстық сот ісін жүргізуде азаптауларға, қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және арнамысты қорлайтын іс-әрекеттерге тыйым салынғаны, яғни айыпталушыға қатысты іс жүргізу әрекеттерін жүргізудің заңсыз әдістерін қолдануға жол берілмегені туындайды. Құқық субъектілігін тану құқығы әркімнің қылмыстық сот ісін жүргізуде өз мәртебесін нақты анықтауға құқығы бар дегенді білдіреді. Мысалы, куә ретінде іс жүзінде күдіктіден жауап алуға болмайды. Немесе қаза тапқан жәбірленушінің жұбайының талап етуі бойынша оны осы іс бойынша басқа да жәбірленушілердің болуына не болмауына қарамастан, жәбірленуші деп тануға міндетті. Декларацияның 8-бабында көзделгендей, білікті ұлттық соттардың құқықтарын тиімді қалпына келтіру құқығы сот бақылауының мүмкіндіктерін кеңейтуді, қылмыстық қудалау органдарының заңсыз әрекеттеріне шағымдануды білдіреді.

Декларацияның 9-бабында бекітілген ешкім де өз бетінше қамауға алуға, ұстауға немесе қамауға алуға ұшырауы мүмкін еместігі туралы ереже қорғаушы-адвокат тарапынан жүріп-тұру еркіндігін шектеуге байланысты мәжбүрлеу шараларын қолданудың заңдылығы мен негізділігіне тиісті бақылауды сақтау қажеттігін көрсетеді.

Қаралып отырған құжаттың 10-бабы «әрбір адам... өзіне тағылған қылмыстық айыптың негізділігін анықтау үшін толық теңдік негізінде оның ісі ашық түрде қаралуына және әділдіктің барлық талаптарын сақтай отырып, тәуелсіз және әділ соттың қарауына құқығы бар» екендігін айтады. Бұл қылмыстық істер бойынша сот әрекеттері жариялылық, нақты жарыспалылық, заңдылық жағдайында жүзеге асырылуы тиіс дегенді білдіреді. Декларацияның 11-бабының ережелері кінәсіздік презумпциясы заңды, жариялы сот талқылауымен және қорғау құқығын қамтамасыз етумен тығыз байланысты көрсетеді [3].

Қазақстан ратификациялаған азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде қылмыстық сот ісін жүргізуде жеке адамның құқықтарын қамтамасыз етуге қатысты өзге ережелерден басқа қорғаушының рөлі егжей-тегжейлі ашылады. Қорғаушының құқығы айыпталушының кепілдігінің ең аз деңгейі арасында да айтылады: өз қорғауын дайындау үшін жеткілікті уақыт пен мүмкіндік болу және өзі таңдаған қорғаушымен қарым-қатынас жасау (14-баптың b тармағы), ... өзі таңдаған қорғаушының көмегімен өзін қорғауға; егер оның

қорғаушысы болмаса, бұл құқық туралы хабардар етілуге және сот төрелігінің мүдделері оны талап еткен кез келген жағдайда, оның осы қорғаушысына ақы төлеуге жеткілікті қаражат болмаған кез келген жағдайда ол үшін өтеусіз алуға құқылы (14-баптың d-тармағы). Қорғаушымен тікелей қарым-қатынас - сотталушының білікті заң көмегін алу құқығын іске асырудың қажетті бөлігі [4].

ҚР ратификациялаған 1989 жылғы Бала құқықтары туралы конвенцияны, сондай-ақ қылмыстық заңнаманы бұзған немесе оны бұзған деп айыпталған әрбір баланың құқығына кепілдіктің ең төменгі деңгейі мынадай екендігін көрсетеді:

- оған қарсы айыптау туралы оны дереу және тікелей хабардар ету, ал қажет болған жағдайда – оның ата-аналары немесе заңды қамқоршылары арқылы және өзінің қорғауын дайындау және жүзеге асыру кезінде құқықтық және басқа да қажетті көмек алу;

- заңға сәйкес адвокаттың немесе басқа да тиісті тұлғаның қатысуымен әділ тыңдау барысында құзыретті, тәуелсіз және бейтарап органның немесе сот органының қаралып отырған мәселе бойынша дереу шешім қабылдауы және егер бұл баланың ең жақсы мүдделеріне қайшы келмейді деп есептелмесе, атап айтқанда, оның жасын немесе ата-анасының немесе заңды қамқоршыларының жағдайын ескере отырып;

- оларды кінәсін мойындауға куәгерлік айғақтар беруге мәжбүрлеуден еркіндік;

- айыптау куәларының айғақтарын дербес немесе басқа адамдардың көмегімен зерделеу және қорғау куәларының тең құқылы қатысуын және олардың айғақтарын түсіруді қамтамасыз ету [5].

Бұл қағидаттар мен кепілдіктер кәметке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты 1985 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының Ең төменгі стандартты ережелерінде («Пекин ережелері») расталған. 7-бапта негізгі іс жүргізу кепілдіктері келтірілген, өйткені кінәсіздік презумпциясы, белгілі бір айып тағу құқығы, айғақ беруден бас тарту құқығы, адвокаттың ата-анасы мен қамқоршысының қатысу құқығы, куәлармен көзбе-көз ставка алу құқығы және олардың айқаспалы жауап алу құқығы және жоғары тұрған сатыға апелляция құқығына сот талқылауының барлық кезеңдерінде кепілдік берілуі тиіс. Бұл мақалада әділ және тәуелсіз соттың елеулі элементтері болып табылатын және адам құқықтары туралы қолданыстағы құжаттарда халықаралық деңгейде танылған кейбір маңызды аспектілер, сондай-ақ негізгі кепілдіктер көрсетіледі. Кәметке толмаған құқық бұзушылармен қарым-қатынас кез келген жағдайда «тиісті заңды рәсім» ретінде белгілі рәсімге сәйкес барлық айыпталушыларға дерлік қолданылатын ең төменгі стандарттарды ұстануға тиіс. Осы рәсімге сәйкес, «әділ және тәуелсіз сот» ұғымы кінәсіздік презумпциясы, дәлелдемелерді ұсыну және зерделеу, жалпы құқықтық қорғау, айғақтар беруден бас тарту құқығы, істі тыңдау кезінде соңғы сөзге құқық, апелляцияға құқық және т.б. сияқты негізгі кепілдіктерді қамтиды.

Осы Ереженің 15-бабына сәйкес, барлық сот талқылауы барысында кәметке толмаған баланың қорғаушысы болуға құқығы немесе егер оны ұсыну осы елде заңдарда көзделген болса, тегін құқықтық көмек алуға өтініш жасауға құқығы бар. Істі тиісті түрде қарауға ұмтылатын құзыретті билік органдары үшін, атап айтқанда, кәметке толмағанның заңды өкілдерімен (немесе кәметке толмаған адам сенетін және шын мәнінде сенетін қандай да бір басқа көмекшілермен) ынтымақтастық пайдалы болар еді.

Қандай да бір нысанда ұстауға немесе қамауға алынған барлық адамдарды қорғау қағидаттарының жинағының 11-қағидатында (1988 ж.) былай делінген: «1. Адам сот немесе өзге де орган тыңдайтын шұғыл тәртіппен тиімді мүмкіндік берместен, ұстауда бола алмайды. Ұсталған адам заңмен көзделгендей, өзін-өзі қорғауға немесе адвокаттың көмегін пайдалануға құқылы. 2. Ұсталған адамның немесе оның адвокатының назарына, егер ондай бар болса, ұстау туралы кез келген қаулы туралы, сондай-ақ ұстау себептері туралы толық ақпарат кідіріссіз жеткізіледі».

12-қағидаттың 2-тармағында адвокатқа "егер ондай бар болса", "заңмен белгіленген нысанда" қамауға алуды немесе қамауға алуды ресімдейтін, қамауға алудың себептері тиісті түрде енгізілетін хаттама; бұл адамды қамауға алу, оны ұстау орнына жіберу, сондай-ақ сот немесе өзге де орган алдында бірінші рет пайда болу уақыты; құқық қорғау органдарының тиісті лауазымды

адамдарының тегі; ұстау орнына қатысты нақты деректер беру қажеттігі белгіленеді. Бұл ретте, 15-қағидатында сыртқы әлеммен, атап айтқанда бірнеше күннен аспайтын кезең ішінде оның отбасымен немесе адвокатымен байланысты бас тарту мүмкіндігі бар.

Бірақ кез келген жағдайда ұсталған адам, 17-қағидатқа сәйкес адвокат тарапынан заң көмегін алуға құқылы. Ол тұтқындалғаннан кейін көп ұзамай құзыретті орган өзінің құқығы туралы хабардар етеді және оған осы құқықты жүзеге асыру үшін ақылға қонымды мүмкіндіктер беріледі (17-қағидаттың 1-тармағы).

2. Егер ұсталған адамның өз таңдауы бойынша адвокаты болмаса, ол сот төрелігінің мүдделерін талап ететін барлық жағдайларда, егер бұл адамның жеткілікті ақша қаражаты болмаса, оның қызметіне ақы төлемей, өзі үшін сот немесе өзге орган тағайындаған адвокаттың қызметін пайдалануға құқылы.

18-қағидаттың ережелеріне сілтеме келтіру керек, өйткені олар толығымен адвокатқа қатысты:

1. «Ұсталған немесе қамаудағы адам адвокатпен байланысуға және кеңес алуға құқылы.

2. Ұсталған немесе қамаудағы адамға өзінің адвокатымен консультациялар жүргізу үшін қажетті уақыт пен жағдайлар беріледі.

3. Ұсталған немесе қамаудағы тұлғаның адвокатқа бару құқығы, онымен кеңесу және онымен байланысу құқығы дереу цензураға және толық құпиялылық жағдайында уақытша жойылуы немесе шектелуі мүмкін емес, сот немесе өзге де органның пікірі бойынша бұл қауіпсіздік пен тәртіпті сақтау үшін қажет болған кезде заңмен немесе заңды ережелерге сәйкес белгіленген ерекше мән-жайлардан басқа.

4. Ұсталған немесе қамаудағы адамның оның адвокатымен кездесуі құқық қорғау органдарының лауазымды адамына оларды көруге, бірақ естімеуге мүмкіндік беретін жағдайларда орын алуы мүмкін.

5. Ұсталған немесе қамаудағы адамның оның адвокатымен байланысы, егер ол жасалған немесе тыңдалатын қылмысқа қатысы болмаса, қамаудағы адамның айыпталушыға қарсы куәлік ретінде пайдаланылмайды».

Жүріп-тұру еркіндігі шектелген адамның қорғаушының білікті көмегіне құқығын іске асыруы адвокатпен құпия әңгімелесу үшін жағдай жасауды болжайды, оның барысында сотталушы қорғаушыға оның ұстанымының мәнін егжей – тегжейлі баяндай алады, ал адвокат толық кеңес бере алады. Бұл ретте екі қатысушы да сенім қарым-қатынасында тұратынына, олардың әңгімесіне қандай да бір нысанда араласуға мүмкіндік берілмейтініне сенімді болуы тиіс. Оңаша - яғни бұл екеуі, бөтен адамдарсыз, ал құпиялылық құпия, сенімді, әңгімелесудің сипатын жария етуге тиіс емес деп болжайды.

Егер халықаралық-құқықтық стандарттарды негізге алсақ, онда құпиялылық жағдайында адвокаттың қорғаушымен кез келген кездесуі өтуі тиіс, егер олар қажет болса. Мұндай қажеттілік сот әрекетін жүргізу барысында туындауы мүмкін.

23-қағидасы заңмен талап етілсе, адвокатқа сұрау салудың ұзақтығы туралы, жауап алу арасындағы үзілістер, жауап алуды жүргізген лауазымды тұлғалардың аттары және заңда белгіленген нысан бойынша жазылып, куәландырылған басқа да тұлғалар туралы ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік береді.

25-қағидатта қамауда ұстау немесе қамауда ұстау орнында қауіпсіздік пен тәртіпті сақтау үшін қажетті ақылға қонымды жағдайлар болған жағдайда, сот немесе басқа органға өтініш немесе екінші медициналық сараптама немесе қорытынды беру туралы өтінішпен өтініш беру құқығы беріледі.

27-қағидатта, бұл дәлелдемелерді алу кезінде осы қағидаттардың сақталмауы ұсталған немесе қамаудағы адамға қатысты осындай дәлелдемелердің жол берілуін анықтау кезінде ескеріледі.

32-қағидат ұсталған адамға немесе оның адвокатына, егер мұндай ұстау заңсыз болып табылса, оны дереу босатуға қол жеткізу мақсатында осы адамды ұстау заңдылығын даулау үшін ішкі заңнамаға сәйкес сот немесе өзге де орган алдында іс қарауды кез келген уақытта қозғауға құқық береді.

33-қағидат ұсталған немесе қамаудағы адамға немесе оның адвокатына ұстау немесе қамау орнын басқаруға жауапты органдарға және неғұрлым жоғары инстанцияларға, ал қажет болған жағдайда – шағымды қарауға немесе қорғау құралдарын ұсынуға уәкілетті тиісті сот органдарына, атап айтқанда, азаптау немесе басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас түрі жағдайында (1-тармақ) жіберу құқығын береді.

«Қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлері» термині ұсталған немесе қамаудағы адамның өзін, уақытша немесе тұрақты, көру, есту, кеңістіктік немесе уақытша бағдар сияқты оның табиғи сезімдерінің кез келгенін айыратын жағдайларда мазмұнын қоса алғанда, мүмкіндігінше дене немесе психологиялық сипаттағы теріс пайдаланушылыққа қарсы барынша кең қорғауды қамтамасыз ететіндей түсіндірілуге тиіс.

Әрбір өтініш немесе шағым кідіріссіз қаралады және жауап кідіріссіз беріледі. Бұл өтініш немесе шағым дәлелсіз кідіртуден бас тартылған жағдайда өтініш немесе шағым беруші оны сот немесе өзге органға жібере алады. Ұсталған немесе қамаудағы тұлға ретінде, сондай-ақ кез келген өтініш немесе шағым беруші 33-қағидаттың 1-тармағына сәйкес өтініш немесе шағым беру үшін қудалауға ұшырамайды (4-тармақ).

36-қағидаттың 1-тармағына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасады деп күдік келтірілген немесе айыпталушы ұсталған адам кінәсіз деп есептеледі және оның кінәлілігі заңға сәйкес өзінің қорғауына қажетті барлық кепілдіктері бар ашық сот талқылауы барысында дәлелденгенге дейін онымен жүгінуге құқығы бар [6].

Адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның (бұдан әрі – Конвенция) 6-бабын және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың (бұдан әрі – сот) практикасын, Ресей және швед заңгерлерінің қылмыстық сот ісін жүргізудің ресейлік нормативтік және құқық қолдану практикасын зерделегеннен кейін әзірлеген Адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның (істі әділ қарау құқығы) 6-бабын қолдану жөніндегі ұсынымдардың (бұдан әрі - Ұсынымдар) мысалында халықаралық стандарттар мен қағидаттарды қарастырайық.

Конвенцияның 6-бабының 1-бөлігінде «әркімнің өзінің азаматтық құқықтары мен міндеттерін анықтау кезінде немесе оған тағылған кез келген қылмыстық айыптауды қарау кезінде заң негізінде құрылған тәуелсіз сот істі ақылға қонымды мерзімде әділ ашық талқылауға құқығы бар» делінген. Осы баптың 3-бөлігі, жоғарыда айтылғандай, айыпталушының ең аз құқықтарын қамтиды. Мақаланың өзі кеңінен түсінікті - істің әділ талқылануына құқық. Іс бойынша бейтарап сот ісін жүргізу ҚР ҚПК-те біреу ретінде қарастырылатын екі принципке негізделген. Бұл - бәсекелестік және тараптардың теңдігі туралы мәселе (6-баптың 1-бөлімі). Жоғарыда айтылған қағидаттар кейбір елдерде проблема тудырды, өйткені онда айыптаушы айыпталушымен тең емес, сотпен ынтымақтасқан тарап ретінде қаралды.

Іс материалдарына қол жеткізу құқығы, куәлардан және басқа да адамдардан жауап алу құқығы маңызды болып саналады. Негізгі мәні айыпталушыға қатысты куә айғақтарының оның қатысуымен, осылайша оған және оның адвокатына куәдан айқаспалы жауап алуға қатысу мүмкіндігін бере отырып, тыңдалуы болып табылады. Егер бұл құқық сақталмаған болса, сот куәнің айғақтарын елемеуге құқылы.

ҚР ҚПК-нің 101-бабының 3-бөлігіне сәйкес, төрағалық етуші куәнің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында өзге де шараларды қолданудан басқа (оның жеке басы туралы деректерді жария етпей, оны тануды болдырмайтын жағдайларда, оны сот талқылауына басқа қатысушылардың көзбен шолып бақылауынсыз), бейне, дыбыс жазбасын және басқа да бейне жазбаларды жүргізуге тыйым салуға ғана емес, сондай-ақ айыпталушыны, қорғаушы тараптың өкілдерін сот отырысы залынан шығаруға да құқылы. Сарапшылардың пікірінше, жеке басы туралы деректер жария етілмеген адамнан жауап алудың өзі тараптардың тең құқылық қағидатын бұзу ретінде қаралуы мүмкін (өйткені мұндай куә айыпталушы үшін белгілі емес). Анонимді куәдан жауап алу кезінде қорғау өкілдеріне қатысты әділетсіздік жойылады деген үміт бар. Еуропалық конвенцияға мүше елдердің практикасында оған қатысуға құқық берілместен жасырын куәлардан жауап алу жағдайлары қорғау тараптары бастапқыда

Еуропалық конвенцияның 6-бабын бұзушылар ретінде сотталған. Егер Ресей Федерациясының ҚПК-де жасырын куәгерді (278-баптың 5-бөлігі) жауап алу тәртібі туралы ақпарат тараптың өтініші бойынша (ҚПК-тің 278-бабының 6-бөлігі) жариялау мүмкіндігімен теңестірілген болса, онда Қазақстан заңнамасында мұндай ереже жоқ.

Өзін-өзі сақтандырудан қорғау адамның қылмыс, құқық бұзушылық деп айыптауға негіз болатын мәліметтерді хабарламау құқығы ретінде сот практикасымен тұжырымдалған. Бұл құқықтан келіп шығатыны, айыпталушы ешқандай жағдайда дәлелдемелерді тану немесе оның кінәлілігі дәлелдемелері бар құжаттарды ұсыну жолымен дәлелдемелерді жинау тергеуіне немесе процесіне жәрдемдесуге міндетті емес. ҚР ҚПК-нің 207-бабы айыпталушының кінәсіздігін айыпталушы ретінде тарту туралы қаулыда келтіруге міндеттемейді, дегенмен қарама-қарсы көзқарас болса да.

Сонымен қатар Еуропалық сотқа айыптау тарапынан қорғауға және айыпталушыға қарсы барлық маңызды дәлелдемелер ұсынуға міндетті екендігіне қарамастан, бұл талап прокурор сотқа ұсынуға ниеттенген барлық дәлелдерді қорғанысқа жариялауы тиіс дегенді білдірмейді. Айыпталушының қорғауға құқықтарын жүзеге асырудың негізі қорғанысты дайындауға қажетті уақыт пен мүмкіндіктерге ие болу құқығы болып табылады. Ұсынымдарда айтылғандай, айыпталушының «өзін қорғауға дайындауға жеткілікті уақыт пен мүмкіндіктер» (Конвенцияның 6-бабының 3-бөлігі b-тармағында айыпталушыға «шұғыл сот ісін жүргізу» кепілдігін береді. Бұл ереже 1-тараудың мазмұнымен теңестіріледі. Конвенцияның 6-бабына сәйкес, айыпталушының сот талқылауы ақылға сыйымды мерзімде жүзеге асырылуы тиіс.

Бұл ретте істің күрделілігі (the *Albert and Le Compte vs Belgium* 1983); жұмысты қорғаушылардың жүктелу дәрежесі (*X and Y vs Austria* 1978); істі қарау сатысы (*Huber vs Austria* 1974); айыпталушының өзінің қорғалуын дербес жүргізу туралы шешімі (*x vs Austria* 1967) ескерілуі тиіс. Айыпталушының өз қорғаушысымен істі тыңдауға дайындау кезеңінде, сондай-ақ одан әрі қорғауды дайындау үшін қажетті көлемде кедергісіз қарым-қатынасы деп, әсіресе айыпталушыны қамауда ұстау кезінде қорғауды дайындауға байланысты құпия ақпаратпен алмасу мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында алдын ала қамау орындарын қызметшілердің және басқа да мемлекеттік қызметшілердің есту қабілеті үшін ақпараттың қол жетімсіздігіне кепілдік беретін жағдайда қорғаушымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі түсініледі.

Конвенцияның 6-бабы 3-бөлігінің «с» тармағында бекітілген өзін жеке өзі немесе таңдалған қорғаушы арқылы қорғау құқығы олардың сот тәжірибесіне сүйене отырып, айыпталушыға қарсы сот талқылауы тиісті түрде ұйымдасқан қорғау болмаған кезде жүргізілмеу үшін, тараптардың теңдігін қамтамасыз ету, айыпталушыға барлық істі дәлелдей отырып, айыптау тарапынан кем емес сенімді ету үшін жағдай жасау үшін қажет. Қорғаушы өз клиентінің де, қоғамның да мүддесінде іс жүргізу нормаларын сақтауды күзетуге тиіс.

Pakelli vs FRG (1983) ісін қараған кезде сот өзін өзі қорғамақ болған жағдайда, мемлекет айыпталушыдан өзінің қорғауын дербес жүргізуді талап етуге құқылы емес, ал ол жалдаған адвокаттың көмегімен немесе кейбір жағдайларда қоғамдық қорғаушының көмегімен қорғауды қамтамасыз етуге міндетті деп қаулы етті. Бұл тәуелсіз соттың негізін қалаушы қағидат болып табылады. Айыпталушының келмеу фактісі оның адвокатпен қорғалу құқығынан айыруды білдірмейді.

Мемлекеттік қорғаушы екі жағдайда тағайындалады: жеткілікті қаражат болмаған кезде және оны сот төрелігінің мүдделері талап еткен кезде.

Сот практикасында жеке құралдардың жеткіліксіз болған жағдайда олардың түрі мен деңгейін анықтайтын прецеденттер жоқ, бірақ олардың жоқтығын дәлелдеу ауыртпалығы айыпталушыға жататынына қарамастан, бұл фактіні «күмән үшін ақылға қонымды негіздердің» болмау деңгейінде дәлелдеу қажеттілігі жоқ, яғни «кейбір дәлелдерді» ғана келтіру жеткілікті. Сот төрелігінің мүдделері Еуропа практикасында қаралып отырған іске тұтастай қатысты фактілерге сүйене отырып айқындалады. ҚР ҚПК-тің 71-бабының отандық заңнамасында айыпталушының өтінішін қоса алғанда, бұл жағдайларды егжей-тегжейлі және толық баяндайды. Сот мынадай өлшемдерді ұсынады: істің күрделілігі; айыпталушының оны

айыпталушы жүргізген жағдайда өзінің қорғалуын ұйымдастыруға ықтимал үлесі; тағылған айыптаудың және үкім бойынша мүмкін болатын жазаның маңыздылығы.

Мемлекеттік қорғаушыны тағайындау сонымен бірге айыпталушының оған әсер ету дәрежесіне кейбір шектеулер енгізеді, бұл соттың тәжірибесінде көрсетілген. Мысалы, айыпталушының адвокатты тағайындау рәсіміне қандай да бір нысанда қатысуға, оны таңдауға, оның жұмысына ықпал етуге; мемлекеттік қорғаушыны таңдау жөнінде кеңестер мен ұсынымдар беруге, оның адвокат дәрменсіз немесе қолайсыз деп санайтын қандай да бір қорғау желісін қолдануын талап етуге құқығы жоқ.

Сонымен қатар, сот қорғаушы тағайындалған кезде де заң көмегіне құқық пәрменді болуы тиіс екенін көрсетеді. Осылайша, *Artico vs Italy* (1980) ісі бойынша айыпталушыға тегін қорғаушы тағайындалды, алайда, ол сырқатқа және басқа да істерді жүргізу бойынша міндеттемелерге сілтеме жасай отырып, оны сотта нақты ұсынбаған. Айыпталушы бұл жөнінде бірнеше рет өтінішхаттармен кассациялық сотқа жүгінген, бірақ оған басқа қорғаушы тағайындалмаған.

Мемлекет айыпталушыны сотта беру үшін тағайындалған адвокаттың жұмысындағы барлық кемшіліктер үшін жауапты бола алмайды, бірақ егер тараптың сотта жарамды өкілдігін қамтамасыз ету үшін қорғаушы тағайындау қажеттігі айқын болып табылған немесе егер бұл фактіге құзыретті органдардың жеткілікті назары аударылса, құзыретті мемлекеттік органдардың араласуы талап етілетін жағдайларда құзыретті мемлекеттік органдардың араласуы талап етілмейді.

Конвенцияның 6-бабы 3-бөлігінің d-тармағында көзделген айыпталушының куәні шақыру және жауап алу құқығы өзіне қарсы көрсететін куәлардан жауап алу құқығына немесе осы куәлардан жауап алу, сондай-ақ куәларды оған қарсы көрсететін куәлар үшін бар жағдайларда оның пайдасына шақыру және жауап алу құқығына кепілдік береді. Бұл "оларды қарсы күресуші тараптар ұстанымдарынан талдау мақсатында барлық дәлелдер айыпталушының қатысуымен ұсынылуы тиіс..." дегенді білдіреді.

Сондай-ақ айыптаудан өзге көзқарасты ұстанатын сарапшылардың пікірін қабылдаудан бас тарту және сот тағайындаған сарапшыдан жауап алу мүмкіндігін қорғауға ұсынбау қаралып отырған құқықты бұзу болып табылады. Қорғаушы тарап куәмен ешқандай қайшылық болмағанда, ал оның айғақтары айыпталушының кінәсін дәлелдеудің жалғыз немесе негізгі құралы болып табылған кезде, сот қарауына келмеген айыпталушы мен куәнің айғақтары арасында қайшылық болған кезде куәдан жауап алу құқығын бұзу деп есептеледі [7].

Әдебиетте кәмелетке толмағандарды қорғауды жүзеге асыру кезінде халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарды есепке алу қажеттілігі көрсетіледі. Мәселен, Р.З. Еникеев жасөспірімдер қылмысының "эпидемиясының" түбірлік себептерін түсіндіретін қазіргі өмір сүру және кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу жағдайларын жария етуге үлкен орын береді, себебі 2000 жылғы 15 сәуірдегі "Қылмыс пен сот төрелігі туралы Вена декларациясы: XXI ғасырдың сын-қатерлеріне жауаптар" кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыру кезінде олардың өмірлік қиын жағдайларда болу факторын ескеру ұсынылады.

Осы мәселені зерттеу нәтижесінде келесі қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдауға болады.

1. Айыпталушының қорғалуға құқығы субъективті кешенді құқық бола отырып, оны құқықтық мемлекет ретінде демократиялық деп тануға үміткер кез келген елдегі жеке адамның құқықтық мәртебесінің қажетті элементі болып табылады.

2. Адвокаттардың рөліне қатысты халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттар адам құқықтарына, оларды қамтамасыз етуге арналған халықаралық-құқықтық құжаттарды іске асыру мақсатында қабылданды. Олар адвокаттардың гуманизм, заңдылық пен адамның табиғи құқықтары мен бостандықтарын құрметтеудің алдыңғы майданында тұрған кәсіпқойлар ретіндегі баға жетпес рөлін тағы да атап өтті.

Адвокаттық кәсіптің халықаралық-құқықтық стандарттары мен қағидаттары жүйесіне тек жалпыадамзаттық және жалпы құқықтық құндылықтар ғана емес, сонымен қатар жекелеген заңгерлердің ғана емес, сондай-ақ олардың бірлестіктерінің де қызметін реттейтін,

сондай-ақ халықаралық стандарттарды енгізуге белсенді қатысуы тиіс үкіметтердің кәсіби мінез-құлық нормалары, этикалық принциптер және тағы басқалар кіреді. Бұл процестер халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарға қосылған мемлекеттегі демократияның даму перспективасына есептелген жаһандық ұзақ мерзімді сипатқа ие. Олар тек қызметтің заңды - заңсыздығын ғана емес, сондай-ақ облыс пен демократия прогресінің және ізгілендірудің жай-күйін растайтын жалпы жұрт таныған жалпы адамзаттық нормаларға сәйкестігін салыстыруға болатын өзіндік бағдарлардың рөлін атқарады.

3. Қағидаттың жалпы танымалдығы мемлекеттердің көпшілігінің оны іске асыруға келісімінің болуын білдіреді. Ешкім нақты құқық қолданушылардың халықаралық-құқықтық нормаларды тікелей қолдану қажеттілігін бекітпейді, өйткені бұл көптеген халықаралық-құқықтық нормалардың нақты еместігіне, жинақталуының барынша дәрежесіне байланысты физикалық тұрғыдан мүмкін емес.

4. ҚР Конституциясы 4-баптың 3-тармағында халықаралық шарттар нормаларының ұлттық заңнамадан басымдығын, халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайларды қоспағанда, оларды тікелей қолдану мүмкіндігін жариялады. Отандық ҚПК-те ұқсас ереже 2-баптың 3-бөлігінде көзделген, бірақ қылмыстық іс жүргізу заңнамасының қолданылатын нормалары осындай қажеттілік болған кезде реформаланады.

5. Мемлекеттен тәуелсіз ұйымды білдіретін адвокат үшін іске асырылуы өзіне және оның әріптестеріне байланысты барлық халықаралық ережелер мен стандарттарды сақтау кәсіби борышы бар. Өз қызметтерінің сапасын арттыруға, әріптестерінің ғана емес, халықтың да арасында өзін мойындата алуға ұмтылатын кез келген адвокат үшін басым мақсат барлық белгілі халықаралық қағидаттар мен стандарттарды орындау, пайдалану және сақтау болып табылады. Көптеген стандарттар мен ережелер жарғылар, ережелер жинағы және т. б. деңгейіндегі корпоративтік құжаттарға кіреді.

Демек, адвокаттардың қызметінде адам құқықтары саласындағы барлық халықаралық стандарттар мен принциптер өзекті. Адвокаттық қызметке жатқызу белгісі бойынша барлық стандарттар мен принциптерді жалпы және арнайы деп жіктеуге болады. Адам құқықтары, сот ісін жүргізу саласындағы нормативтерді жариялайтын принциптер мен стандарттарды - жалпы, мазмұны бойынша тікелей адвокатураға, оның ұйымдастырылуы мен қызметіне қатысты арнайы деп атауға болады.

6. Халықаралық-құқықтық стандарттар мен қағидаттарды талдау кезінде айыпталушының жеке басының жалпы құқықтық мәртебесін бекітетін, яғни айыпталушының қорғалу құқығын іске асыруды қамтамасыз ететін және адвокат кәсібінің стандарттарын айқындайтынын негізге алған жөн [2].

Қорытындылай келе, адвокатураны тағайындаудың негізі мемлекет кепілдік берген және Конституциямен бекітілген адам құқықтарының сотта іс жүзінде қорғалуы және білікті заң көмегін алуды жүзеге асыру болып табылады. Қазір қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы кез келген қайта құрылу өзіне тиесілі орын ала бастаған адвокатураға қатысты мәселелерді айналып өте алмайды. Оған адвокатураның рөлін күшейтуге жасалынып жатқан жыл сайынғы кезекті қадамдар дәлел.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жалыбин С.М. Защита прав граждан в уголовном судопроизводстве. – Алматы, 2002. – С. 34.
2. Жакупов Б.А. Правовые основы участия адвоката-защитника в судебных действиях: Учеб. пос. – Караганда: Карагандинская академия МВД РК им. Б.Бейсенова, 2013. – С. 123.
3. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (1948 жылғы 10 желтоқсан)
4. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті (1966 жылғы 16 желтоқсан)
5. Бала құқықтары туралы конвенция (1989 жылғы 20 қараша)
6. 1985 жылғы Біріккен Ұлттар Ұйымының Ең төменгі стандартты ережелері
7. Адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенция